Hódi Sándor

AZ ÉLET MINT ABSZTRAKCIÓ

Pszichológiai szemlélődés a tudomány határterületein

Vannak kérdések, amelyekre minden ember megpróbál választ keresni magában. Ezek általában olyan kérdések, amelyeket naponta néha többször újra kell gondolnunk, anélkül, hogy megnyugtató választ találnánk rájuk. Mi az ember? Mi a lélek? Miért vagyunk a világon? Mivé válunk? Hagyunk-e magunk után valamilyen nyomot?

A tudomány legjobb meglátása szerint az ember ez idő tájt céltalanul és értelmetlenül bolyong a világban. Többnyire magányos, állandóan szorong, nem érzi jól magát. Rossz közérzetén nem segít sem a bőség, sem a jólét. Ellenkezőleg, az életszínvonal emelkedésével, a tömegkultúra eluralkodásával mind többen válnak az alkohol és a kábítószer rabjává, s egyre nő az öngyilkosok száma.

A szegény ember számára a nélkülözés jelenti a legfőbb gondot, nem ér rá a lelki életével foglalkozni. Az alapvető egzisztenciális kérdések megoldásával viszont óhatatlanul előtérbe kerülnek ezek a nyugtalanító kérdések: igen, élni, de minek? Mi értelme és célja van az egésznek?

AZ ÉLET CÉLJA ÉS ÉRTELME

Azzal a kérdéssel, hogy mi az élet célja és értelme, általában nem szívesen foglalkozunk. Az önmagukat sanyargató emberek persze számtalanszor felvetették ezt a kérdést maguknak, anélkül hogy megnyugtató választ találtak volna rá. Némelyek szerint talán nincs is rá megnyugtató válasz. Mi több: lehetséges, hogy az emberi életnek nincs is semmi értelme és célja. Ahogyan az állatok és növények életének céljáról és értelméről sem beszélhetünk, úgy az emberi életnek sem tulajdonítható immanens, önmagában vett célja és értelme.

A tudomány és a filozófia sem jutott túlságosan messzire ezekben a kérdésekben. Nemcsak az emberré válás folyamata rejtélyes és bizony-

talan számunkra, de a lélekre és a tudatra vonatkozó ismereteink, vagy inkább feltételezéseink is meglehetősen absztraktak. Nem tudjuk, hol, hogyan és mikor vette kezdetét az ember emberré válása. Azt sem tudjuk, hogy milyen építőkövekből állunk: anyagiakból-e, ahogyan azt ma gondoljuk, vagy vannak a léleknek olyan dimenziói is, amelyeket a megszokott racionális gondolkodással megragadni még nem tudunk?

ÁLLAT ÉS EMBER

Az ember abban különbözik az állat- és növényvilágtól, hogy mint tudattal rendelkező lénynek módjában áll, hogy töprengjen ilyen felesleges kérdéseken. Maga döntheti el, mit tart élete céljának és értelmének. Mit vár az élettől? Mit akar elérni vele? Mit követel tőle?

Az ember és az állat között a legdöntőbb elvi különbség az, amit Benedek István így fogalmaz meg: az állat az életét félti, az ember viszont a haláltól fél.[1]

De bármennyire is fél az elmúlástól, ez a nyomasztó gond, és vele együtt az ember rendeltetésének kérdése, érdekes módon nem tartozik a tudomány tárgykörébe. A végső dolgokkal a bölcselet, a művészet, a vallás foglalkozik, ami nem csökkenti, hanem ellenkezőleg, növeli a kérdéskör fontosságát és jelentőségét.

KEZDETEK

A korszerű tudományos feltevések szerint az ember sokáig egynek érzi magát a természeti és szellemi világgal. Az eszmélés, a világ különválása én-re és minden másra, ami nem én, az emberiség fejlődése során csakúgy, mint az egyed fejlődésében, bizonyos idő után következik be.

Nem tudjuk, hol és hogyan, de egyszer csak bekövetkezik. Ahogyan megtanulunk járni, beszélni, egyszer csak ráeszmélünk, hogy létezünk. A tudomány önkonstatálásnak és önreflexiónak nevezi ezt a pillanatot. Ennek az új képességnek a birtokában aztán megpróbáljuk elhelyezni magunkat a világban. Folyamatosan értékeljük helyzetünket és körülményeinket, és azonnal ítélkezünk is önmagunk és mások felett. Ezzel együtt ijesztő magány szakad ránk, amitől sohasem tudunk többé megszabadulni.

Állítólag ebben különbözünk az állat- és növényvilágtól. Ettől vagyunk a teremtés koronái. Szemben az állat- és növényvilággal, amely megmarad a kozmikus egység öntudatlanságában, az ember önnön léte miatt örökös gondban van.

A kutya is, az ember is fél. Ám az ember tudja is, hogy fél – olvastam valahol a szakma egyik kiváló képviselőjének az ide vonatkozó

fejtegetéseit. – Ha a kutya fél, elszalad, a félelme elmúlik, s részéről ez a történés befejeződött. Az ember azonban rossz néven veheti magától saját gyávaságát, szenvedhet, lelkiismeret-furdalást érezhet miatta. Ez már reflexió önmagára – szól a tudományos érvelés. Az érvelés azonban sántít. Van olyan kutya, amelyik elszalad, és van olyan, amelyik megharap. Némely kutya, miután elszalad, esetleg rossz néven veszi saját gyávaságát, szenvedhet, sőt visszatérhet a tett színhelyére és elkergetheti a támadót. Gyakran előfordul, hogy a kutya is, az ember is, első ijedtében megugrik, ám aztán annál elszántabbá válik.

Sántít az önreflexióra való hivatkozás is, amely túlzottan felfuvalkodottá teszi az embert. Nézzünk egyszer a kutya szemébe, hányféle érzésről árulkodik. Az, aki nem ismeri fel benne a hűség, a harag, a szomorúság, a gyanakvás, az öröm és szeretet jeleit, nemcsak az állatvilág ismeretében, de az önkonstatálás terén sem juthatott még túl messzire.

A LÉLEK FORMÁI

Az a kép, amit önmagunkról alkotunk, mindig azonos a világról alkotott felfogásunkkal. A lélek a természet világának a tükröződése bennünk. A lélek történései – a létezés élménye, megélése. Ez az élmény, érthetően, mindig konkrét, egyedi, és időhöz, a múló pillanathoz kötött.

Egynek érzi magát az ember a természeti és szellemi világgal vagy sem, a lélek mindenben formát ölthet: egy tágas kertben, a piroscserepes háztetőkben, az esti harangszóban, egy csokor virágban, a székesegyházak ornamentikájában, egy aranyszínű fényképkeretben, a magabiztos előadóművészben, a könyvekben, a városi élet forgatagában, a filozófiai rendszerekben, egy elnyűtt esőkabátban, az ápolatlan külsőben, elkoszolódott lépcsőházakban, bűzös mellékhelyiségekben.

Robog a vonat velünk. Kitekintve az ablakon házak, fák, megművelt földek maradnak el mellettünk. Szembe velünk autók jönnek a vasút melletti úton. Első pillanatra csak tájat látunk, mélyebben elmerülve a látottakban már emberi munkát. Valójában azonban szinte sosem jut el a szemléletünk olyan mélységig, hogy a látottak mögött az emberi viszonyok szilárd hálózatát lássa. Azt, hogy emberek leheltek „lelket" a földbe, az ő kezeik művelték meg, adtak formát, tartalmat, értelmet neki. Ha úgy tetszik, szellemet vittek, lelket leheltek abba az anyagtömegbe, ami körülvesz bennünket. Ilyenformán a bennünket körülvevő világ már élettel telített, emberivé formált (bár korántsem mindig emberséges) világ.

A lélek mindenütt és mindenben a szemünk elé tárul. Érzékelhetően jelen van a tárgyi világ elrendeződésében, az emberek viselkedésében és

gondolkodásmódjában, világnézetében. Ettől érezzük magunkat otthonosan valahol, vagy éppen idegennek.

Mindenkori lelkiállapotunk az emberi szellem önismerete, pillanatnyi önarcképe, önmegélése. Ez az önmegismerés, önarckép, önmegélés teljességgel azonos a világról alkotott képpel. Azt is mondhatnánk, hogy a természet szólal meg az ember lelkével.

A végtelen világhorizontot a lélek teszi megragadhatatlanná és végtelenné, a létrejövő és tovatűnő pillanat teszi megfoghatatlanná és tűnékennyé. A lélek végtelen és kiterjedtség nélküli térben és időben. A kor és a kultúra kapcsolja a jelenhez, a gondolkodás, az ismeretek, a tárgyi világ az ittléthez. A művek, a képek, szobrok, textilek, érmék, grafikák az életörömet, a születés titkát, a Teremtő dicséretét zengik. A Teremtő ott van bennünk.

ÉLETELVEK

Az, hogy mit élünk meg boldogságnak és mit tragédiának, a kor szellemének és saját lelki beállítódásunknak a függvénye.

A modern kor emberét egyetlen életelv vezérli: az okos számvetés. Az a fajta észjárás, amely arra sarkall, hogy olcsón vegyen, és drágán adjon el a piacon mindent. Ez az evidensnek tartott életelv azonban a gyakorlatban nem érvényesül zökkenőmentesen. Inkább kivételszámba megy, mintsem tipikus lenne az emberek életszervezésére, döntéseire nézve. Közelebbről szemügyre véve úgy tűnik, hogy sokkal inkább az értelmetlenségre beállítódott viselkedés jellemző az emberi életvitelre, mintsem ez racionálisnak mondott életelv.

Az élet nem a gazdaságosságra való törekvés felfelé ívelő pályája, hanem inkább az abszurditásoké. A kiszámíthatatlanságé. Mintha az emberi természetnek inkább megfelelne az ésszerűtlenség, az értelmetlen hazardírozás, a pazarlás, az értelmetlen és haszontalan passziók, a terméketlen időtöltés, az öncélú megismerés és tevékenység.

Az ember inkább kiszolgáltatottságban, semmint szabadságban éli életét. Nem vagyunk tisztában vele, hogy a világ napi „újrateremtése" folytán mikor, mi ölt bennünk testet (és lelket). Milyen missziós területté válik életünk? Mit vállalunk fel? Milyen értékeket, célokat képviselünk?

A CÉLOKRÓL

A fontos az, hogy szívünk szerint cselekedjünk, s mindig minden tőlünk telhetőt megtegyünk. Nem valamely cél elérése a legfontosabb, hiszen annak elérése nem is tesz igazán boldoggá bennünket. Minden napra új nap következik, s ahhoz, hogy jól érezzük magunkat a világban, minden cél után új célt kell magunk elé tűznünk.

Az emberek számára életüknek csak akkor van értelme, ha feláldozzák valamiért. A hívő embereknél ez a feladat szinte önmagától megoldódik, amikor életüket Isten szolgálatába bocsátják. A vallással hadilábon állóknál valamelyest bonyolultabb a helyzet.

Lelki megnyugvásuk (boldogságuk?) érdekében ők is arra kényszerülnek, hogy feláldozzák valamire életüket. És fel is áldozzák: a tudománynak, művészetnek, szerelemnek, barátságnak, családjuknak, nemzetüknek, hazájuknak, elveiknek, a pénznek, hatalomnak, hírnévnek. Ki, minek. Törékeny ágba kapaszkodunk valamennyien. Hamvas Béla szerint azok a legszerencsétlenebbek, akik valamilyen elvek megvalósulásában látják életük célját és értelmét: a hazáért, a haladásért, az emberiségért, a szabadságért, a humanizmusért sanyargatják magukat és másokat. Mindezek csak „hitvány szurrogátumok", mondja. Lehetséges, hogy igaza van, de végső soron mi nem az?

A NYOM

Mindannyian arra törekszünk, hogy valamilyen nyomot hagyjunk magunk után. Kisebb vagy nagyobb nyomokat, tartósabbakat és mulandóbbakat. A végeredmény nem rajtunk múlik. Nem az lesz a fontos, amit akarunk, amit szándékosan teszünk, vagy mondunk, hanem ami megmarad utánunk: a mások életén hagyott nyom. A nagyság, a maradandóság nem feltétlenül a mi szándékunkban, erőfeszítésünkben rejlik, nem feltétlenül abban az üzenetben, amit mondani akarunk, vagy ahogyan mondjuk, hanem abban, hogy milyen nyomot hagyunk vele magunk után.

Lehet, hogy így van, lehet hogy nem. Kétségtelen, hogy önmagában véve a mi szándékunk, akaratunk, megfelelni akarásunk, erőfeszítésünk, teljesítményünk nem sokat ér, ha azzal nem sok vizet zavarunk magunk körül, nem befolyásoljuk vele mások életét. Mindemellett a hírnév, az emberi nagyság jobbára a szerencse dolga, annak függvénye, hogy a sokféle törekvésből, erőfeszítésből mit tartanak fontosnak a későbbi generációk. Ezt nem lehet előre tudni. Azt viszont igen, hogy ha saját kortársainknak imponálunk, az ő kedvükben járunk, köztük vagyunk valakik, a jövőt már aligha fogjuk érdekelni. Így aztán nincs mit tenni, legjobb, ha azt tesszük, amit a szívünk diktál. A többi már nem ránk tartozik.

MŰVEK

Lehetséges, hogy szerencsétlen dolog elvekhez kötni életünket. A semmi ágába kapaszkodunk, ha a hazáért, a haladásért, az emberiségért, a szabadságért, a humanizmusért sanyargatjuk magunkat és másokat. De vajon megtérül-e a művekbe bevitt szellemi energia? Van-e valami-

lyen hasznosítható hozadéka azon kívül, hogy a művek megírása idején valamivel elfoglaljuk, és fontosnak érezzük magunkat? Nem célszerűbb, ésszerűbb és hasznosabb-e mégis valamely cselekvés során kifejtett szellemi energia? Melyik szolgálja jobban a társadalmi haladást? A kérdés persze félrevezető és megtévesztő, mert azt sugallja, hogy a társadalomba fektetett energia eleve hasznos és értelmes. Mintha a társadalomnak lenne értelme, célja és nem az embereknek.

Aki az egész világ sorsát a szívén viseli, az gyakran semmiféle érzelemmel sem viseltetik szomszédai iránt. Mi több, a világot megváltó nagy tervek mögött rendszerint a közvetlen környezettel való összeférhetetlenség munkál.

Lehet, hogy így van. Másfelől viszont, ahogyan Rousseau mondja, a könyvek csak az emberi eszelősség megörökítésére szolgálnak. A lényeges dolog, nem könyveket, bölcseleti műveket írni, hanem jót tenni. Nem jól beszélni, hanem jól cselekedni. És ehhez nincs szükségünk bölcseletre, könyvekre, elég a szívünk szavára hallgatni.

Vörösmarty Mihály Gondolatok a könyvtárban című verse hasonló gondolatokat vet fel, azzal, hogy Vörösmarty bizakodóbb egy kicsit.

„De hát ledöntsük, amit ezredek, / Ész napvilága mellett dolgozának? / Óh nem nem! A mit mondtam fájdalom volt, ... És mégis-mégis fáradozni kell..."

Persze nehéz az ideológiák világából kilépni, és büntetlenül nem is nagyon lehet megtenni. Pedig a kollektív igazságok, a társadalmi világképek csupán vágyálmok, mesék, amelyeket valahányszor megpróbáltak valóra váltani, csúfot űzött az élet belőlük.

MÍTOSZOK

Minden feltevés, magyarázat, általánosítás, amely túllép a tapasztalatvilágunkon, mítosznak tekinthető. Ebből a szempontból lényegtelen, hogy a mitikus világ mennyire szakad el a valóságtól. A tapasztalati világtól való legcsekélyebb elvonatkoztatás ugyanazt a szerepet tölti be, mint a legmerészebb elrugaszkodás. Tapasztalati világunkon túl egy mitikus világba visz bennünket, hogy általa értelmet és célt nyerjen mindennapi küzdelmünk és földi létünk.

Korunk tudományos ismeretei szerint a mítoszok a valóságtól való elszakadást jelentik. Azt állítják, hogy a mítoszvilágnak semmi köze a valósághoz. És hogy a valóságtól való elszakadás nem normális jelenség, ami a pszichopatológia területére tartozik.

Csakhogy létezik-e a valóságtól való elszakadás nélküli gondolkodás, tudás? Nem tekinthető mítosznak maga a tudomány is?

Sem az embert körülvevő valóságot, sem magát az embert nem vagyunk képesek úgy megmagyarázni, hogy a tudományos magyarázatról bizonyos idő múlva ne derülne ki, hogy mítoszok voltak csupán. Végső és egyedül érvényes magyarázatok nincsenek. Minden átfogó és az örökérvényűség igényével fellépő magyarázat eleve kudarcra van ítélve. Legfeljebb egy adott korban hihető magyarázatok léteznek, amelyek idővel átadják helyüket más magyarázatoknak.

A természet- és társadalomtudomány története egyaránt felfogható az emberi gondolkodás fejlődésének, és az egyedül érvényes magyarázatra való törekvés kudarctörténetének. A tudomány sem tesz egyebet, mint megpróbál valamilyen valóságképet, víziót varázsolni elénk. De ez sem egyéb varázslatnál, vak tapogatózásnál. A tudomány célja sem más, mint a mítoszé: az uralkodó értékrendszernek megfelelően megpróbál az ember számára biztonságérzetet nyújtani.

Hol van akkor a megoldás? – kérdezhetnénk. Hogyan egyeztethető a tűzhely melege iránti igény, a mitikus valóság iránti igény a racionális gondolkodás igényével?

ADALÉKOK AZ ÖNGYILKOSSÁGHOZ

Ésszerű-e az élet (és önmagunk) elviselését segítő illúziók széttörése? Nem lehetséges, hogy az öngyilkosság titkát kutatók olyasmit keresnek, amivel maguk nem mernek, vagy nem akarnak szembenézni? A kutatók azt remélik, hogy a titok nyomába szegődve feltétlenül valamilyen pozitív értékeket tárnak fel. Olyan tudásra, ismeretre tesznek szert, ami a javunkat szolgálja. De mi van akkor, ha az öngyilkosság esetében történetesen nem a titkok feltárása, hanem ellenkezőleg, valamilyen rögeszménk, a hamis tudat, mi több: a módszeres önbecsapás szolgálja javunkat?

Biztos-e, hogy mindig, minden esetben az igazság keresése, és nem a valóság előli menekvés, viszi a világot előbbre? Akarjuk-e tudni az igazságot minden esetben? Akkor is, ha ezáltal kioltjuk éltető hitünket, a jövőbe vetett reményünket?

Válaszoljunk őszintén: élhetünk-e hit nélkül? Élhetünk-e mese nélkül? Az illúziók hamissága nélkül? Kívánunk-e a magunk számára egy olyan hideg fényben ragyogó világot, amelyben nincs az elcsigázott lélek számára pihentető árnyék, ahol nem lehet elbújni az élet értelmetlensége elől?

Az élet csak azért elfogadható az ember számára, mert álmokat lehet szőni, terveket lehet kovácsolni, hinni lehet a megvalósíthatatlan álmokban, az élet értelmében, az üdvözülésben, az öröklétben. Ha hinni lehet a mesevilágban.

MESEVILÁG

Tudunk-e mese nélkül élni? Mennyit fáradozunk azon, hogy már gyermekkorban egy csodálatos (vagy elviselhető) világot álmodjunk magunk köré. A külső valóság szerint mindez önámítás, vágyálom, látomás, kegyes csalás. A belső valóság szerint létszükséglet: az élet értelme.

Nemcsak az a mese, amely hegyek között élő manókról szól, varázslókról, jótékony tündérekről, tűzokádó sárkányokról, ártatlan angyalokról, gonosz boszorkányokról, ördögökről, királyfiról és királylányról. Az is mese, hogy az emberek egyenlők, hogy van társadalmi igazságosság, hogy Isten mindent lát, hogy a végén a jók elnyerik jutalmukat, a gonoszak meg a pokolra kerülnek.

Nem az a kérdés, hogy lehet-e, szabad-e magunkat álomvilágba ringatni, hanem az, hogy beérjük-e azokkal a mesékkel (világképekkel), amelyekkel az adott kor és társadalom által bennünket? Megtaláljuk-e a magunk helyét ebben a mesében? Annak is, aki nagy nyomorban él, és annak is, aki jólétben él, szüksége van a mesére. A nagy művészeknek is. Bach például meg volt győződve arról, hogy zenei szerzeményei Isten üzenetei.

Mindegy, hogy miben hiszünk. Aki jól érzi magát abban a gondolatkörben, amely az anyag és energiamozgás örök törvényein alapszik, megoldotta a kérdést. Aki ridegnek találja ezt a világot, nem találja fel magát benne, az benépesíti angyalokkal, ördögökkel, kárhozattal és üdvösséggel. Annak, akit még így is gyakran fog el a pánik, és rémülten érzi kihűlni a szívét, ennél is többre van szüksége: lángoló szerelemre, szenvedélyre, nagy tettekre, kihívásokra, próbatétekre, erőfeszítésre...

Legjobb lenne, ha képzeletével ki-ki saját magára szabott, kedve szerinti világot varázsolna maga köré. Mennyi boldog ember élne a földön. Álmaink, vágyaink, gondolataink azonban rendszerint nem a miéink. Mindent készen kapunk. Megtanítják nekünk, fejünkbe sulykolják, hogy miről miként vélekedjünk, milyen világban élünk, mit kell tennünk, stb.

A SEMMI

Minden emberben ott lapul a félelem, hogy az illúziók egyszer szertefoszlanak, a díszlet lehullik, a felszín egy magányos pillanatban lehámlik, és kiderül, hogy a felszín, a díszletek mögött nincs semmi. Hogy az igazi valóság maga a *semmi.*

A gondolatok, a művek, az intézmények, tervek, szerelmek mind azokból az ösztönökből sarjadnak, hogy valamibe megkapaszkodjunk. Minden csak menekvés az elől az önemésztő érzés elől, hogy a felszín mögött nincs semmi.

Lehetetlen, hogy semmivel ne áltassuk magunkat. Gyávák vagyunk a valóság felismeréséhez, ezért mindannyian eszményhez menekülünk. A leggyakoribb példája ennek az, ahogyan az ember megpróbálja becsapni magát a megváltás reményével.

Ahhoz, hogy igen-t tudjunk mondani az életre, a szenvedésre, a bizonytalanságra, az otthontalanságra, az egyedüllétre, ahhoz, hogy leszerelhessük, megszelídíthessük vad, alkalmasint gyilkos ösztöneinket, a hús-vér lényünkből fakadó szükségleteket és szenvedélyeket, azonosulnunk kell bizonyos mintákkal, normákkal, amelyek ellenében hitünk szerint valamilyen értelemre, teljes életre teszünk szert.

Sokan azt tartják, hogy a megváltás a boldogtalanok hitegetése. Hogy a felvilágosult modern ember elfogadja az életet olyannak, amilyen. De mit jelent az, hogy elfogadni az életet olyannak, amilyen? Milyen az élet? Mi az, amit el kell fogadni? A szenvedést? Az idegenséget? A feleslegességet?

Nem önáltatás-e saját érzéseinkről, gondolatainkról azt állítani, hogy azok felette állnak a másokat éltető hamis reményeken? De igen. Hamis remények és hamis ígéretek mozgalmai éltetnek valamennyiünket.

ISTEN

Az utolsó mentsvár mindig Isten. Istennel azonban korunk racionálisan gondolkodó embere úgy van, ahogyan Hamvas Béla vall magáról. Tudja, hogy ezt a szót, Isten, ki sem szabad ejtenie. Szentségtörésnek érezi. Szó sincs arról, hogy tagadná Isten létezését, de a vele való kapcsolatát nem a templomban keresi, s főként nem egyházi imákon keresztül. Ennél sokkal személyesebb, bensőségesebb, közvetlenebb, ugyanakkor sokkal megfoghatatlanabb ez a kapcsolat. Valahányszor nagyon szorult helyzetbe kerülünk, hozzá fordulunk, hogy legyen segítségünkre. Néha nem is saját magunk számára kérünk segítségét, hanem a hozzánk közel állók részére, amikor úgy érezzük, hogy szükségünk van erre a segítségre.

A keresztény hagyományokon alapuló nyugati kultúrában istentagadásra csak nagyon kevesen képesek. Hamvas Béla szerint azok is hisznek Istenben, csak rettenetesen félnek tőle. Olyannyira félnek, hogy félelmükben megtagadják. Azt gondolják, ha tagadják Isten létezését, nem fognak többet félni tőle. Ehelyett azonban még jobban félnek...

Az istentagadókat általában utálják az emberek. Nem azért, mert tagadják Istent, hanem mert pökhendiek, szívtelenek, fennhéjázóak, elbizakodott emberek, akiktől idegen mindenféle részvét, alázat és szeretet. A kommunizmus évtizedei alatt mindezt megtapasztalhattuk.

Kérdés persze, hogy pontosan fogalmazunk-e, amikor azt állítjuk, hogy az ateisták tagadják Isten létezését. Vagyis tudják, hogy van Isten, de mégis nemet mondanak rá. Hátha valamilyen fogyatékossággal állunk szemben. Ha Isten az alázatban és a szeretetben jelenik meg, a szívtelen, alázatra és szeretetre képtelen emberek számára azért nem létezik, mert ezek az emberi tulajdonságok hiányoznak belőlük. A színvakot hiába győzködjük a színek létezéséről és szépségéről, ha nem képes érzékelni őket. A süketeknek hiába áradozunk a zene varázslatáról, ha semmiféle hangra nem rezdül a lelkük. Hátha éppen ebben rejlik a dolgok lényege: Isten számunkra való létezésében. Van olyan személy, akinek a számára létezik, és van, akinek a számára nem. Ami nemcsak Istennel kapcsolatban áll fenn, hanem egymás megértésének az egészére jellemző.

KOMMUNIKÁCIÓS ZAVAR

Egymás kölcsönös meg nem értése miatt folyamatos kommunikációs zavarban szenvedünk. Nincs az a gondolatunk, amit maradéktalanul meg tudnánk osztani másokkal. Felötlik bennünk valami, amit megpróbálunk szavakba önteni. Ám jószerével még el sem hangzik az első mondat a szánkból, máris érezzük, hogy nem egészen azt gondoljuk, amit mondtunk, ezért gondolatunkat megpróbáljuk pontosítani. Belevágunk egy újabb mondókába, de az sem fedi pontosan azt, amit mondani akartunk. Egyik mondat követi a másikat, egyre szőjük a szavak hálóját, anélkül, hogy a bennünk motoszkáló gondolatot sikerülne precízen körülhatárolni és megosztani másokkal.

Ahhoz, hogy maradéktalanul elmondjuk azt, ami bennünk történik, amit gondolunk és érzünk, nem egy, de száz mondat sem elégséges. Miközben megpróbáljuk szavakba önteni azt, ami bennünk megfogalmazódott, új gondolatok kapcsolódnak hozzájuk, amelyek az új mondatok hátán mind távolabb visznek bennünket attól a pillanattól, amelyben az élet ilyen vagy olyan gondolati formát öltött bennünk.

A közlés sikertelenségének nemcsak az az oka, hogy beszéd közben nincs időnk a megfelelő szavak keresgélésére és gondos összefűzésére, hanem megfogantatása pillanatában rendszerint maga a gondolat sem eléggé világos és konkrét bennünk. Nem is lehet az, hiszen a gondolat csipetnyi ízelítő csupán személyes életünk gazdag eseményvilágából. Ott van mögötte kimondatlanul testi és lelki állapotunk, a kor, amelyben élünk, a nyelv, amelyen beszélünk, a tér és idő dimenziói, a társadalmi beágyazottságunk, hitünk, szokásaink, de az is, hogy mit ettünk, kivel találkoztunk, mivel foglalkoztunk megszólalásunk előtt.

Mindent, amit gondolunk, testünk és lelkünk egészével gondoljuk. Lehetséges-e ilyenformán lelkünk bármely rezdülését szavakkal megragadni és híven visszaadni? Lehet-e az agyműködés pillanatnyi állapotáról számot adni? Híven tolmácsolható-e az, amit idegszálainkkal, génjeinkkel, kulturális gyökereinkkel, érzékelő csápjainkkal, vérereinkkel pillanatnyilag érzékelünk? Mást sem teszünk egész életünkben, mint ezzel próbálkozunk.

Szerencsére mikor beszélünk, nem sokat töprengünk. Nem gondolunk rá, hogy milyen képtelenül nehéz feladatra vállalkozunk. Különben talán a felelősség súlya alatt meg se mernénk szólalni. Olykor talán jobb is lenne.

ALKALMI MÉLAKÓR

Nehéz a felkelés hideg és borús reggeleken. Jön néhány őszi esős nap, és az emberek szinte kilátástalan depresszióba esnek, elvesztik életkedvüket. Egyesek álmatlanságra panaszkodnak, mások a szokásosnál is többet alszanak, fáradtak, levertek, kedvetlenek. Hogyan lehetséges, mi a magyarázata annak, hogy egyik napról a másikra, sőt egyik óráról a másikra ennyire meg tud változni a közérzetünk?

A jó teljesítményhez jó lelkiállapot szükséges. Ha rossz lelkiállapot mellett törekszünk jó teljesítményre, semmit sem sikerül elérni, csak még rosszabb lelkiállapotba kerülünk, ami tovább rontja teljesítményünket. Rossz érzelmi állapotban nem szabad nagy teljesítmények felmutatására törekednünk, mert ez csak növeli az önmagunkkal szembeni elégedetlenségünket.

A jó közérzet nem a kierőszakolt teljesítmény biztosítéka számunkra, hanem fordítva. A kiemelkedő teljesítmény a jó közérzet természetes velejárója. Kifejezetten rossz beidegződés bennünk, hogyha nem mennek jól a dolgok, megpróbálunk bekeményíteni, holott bizonyítani akarás helyett éppen ellazulásra van szükségünk. Kikapcsolódásra, átállásra, pozitív érzelmekre, jobb lelki és fizikai állapotra.

A feszültség, a görcsös állapot akadályozza a kiemelkedő teljesítmény létrehozását. Az idegesség különösen ellensége minden szárnyalásnak. Az idegességből, feszültségből származó hátrányt nem lehet többlet erőfeszítéssel ellensúlyozni, mert erre rámegy az egészségünk.

A kor szellemének megfelelően mindig eszményi teljesítmény-állapotot várunk el magunktól és másoktól. Jogtalanul és alaptalanul, hiszen az élet átlagos érzelmi állapotai csak átlagos teljesítményekre jogosítanak bennünket. Az eszményi teljesítményállapot, az ihlet, ritka órája éle-

tünknek. Nem lehetünk mindig csúcsformában. Ha mindig nagy teljesítményekre törekszünk, elégedetlenné válunk, márpedig a feszült állapot nem kedvez a nagy teljesítményeknek. A nagy teljesítmények nem az erőfeszítésnek, hanem éppen a lélek tétlen nyugalmának köszönhetőek. A lélek csendjének, békéjének és szabad mozgásterének.

AZ ÖNMEGÉLÉS SZÖVEGVÁLTOZATAI

Hangulatváltozásainktól függetlenül nagy gondot jelent, hogy szüntelenül újra kell értelmeznünk mindent. Minden nap, sokszor minden óra, néha akár egy perc múltán új nézőpontból látva, új értelmezési keretbe kell ágyazni mindent. Folyton egy rendkívül összetett gondolati játék szereplői vagyunk, ha ugyan játéknak lehet nevezni ezt a hiábavaló gyötrődést. Hiábavaló, hiszen az élet olyan árnyalatgazdag, a valóság olyan sokdimenziós, hogy sosem lehet a dolgok végére járni. Az eltérő nézőpontok, a tegnapi és a mai mesék, szempontok, értékek, szándékok, gondolatok nemcsak relativizálják, de olykor teljesen ki is oltják egymást. Az új gondolatok, megérzések, meglátások nemcsak gazdagítják, erősítik, csinosítják az épülő gondolatvárakat, hanem le is rombolják. Néha úgy visz el mindent egy szeszélyes gondolat, mint a szél fuvallata a kártyavárat.

A megérteni próbált lét, személyes sorsunk társadalmi, politikai, kulturális körülményeinek folytonos elemzése, értelmezése, göngyölgetése a konkrét helyzet, az éppen átélt élmény rovására megy. A régi görögök állítólag elfogadták a pillanatot olyannak, amilyennek megélték. Mi ahelyett, hogy megélnénk a pillanatot, szétszedjük, értelmezni kezdjük azt, ami történik velünk, és körülöttünk. Aki pedig a pillanat értelmezésébe kezd, egy időben próbál jelen lenni múltban, jelenben és jövőben, az nincs sehol sem. Elveszti a pillanatot, legalábbis annak a varázsát.

El kellene fogadnunk, hogy minden pillanat újjászületés, és elmúlás is egyben. Felesleges az önmagunk folyamatosságával való vesződés. Önazonosságunknak ez a görcsös keresése. Nincs olyan struktúra bennünk, amely évtizedeken átívelve személyiségünk magvát, vagy keretét jelentené. Felesleges a pillanat tükrében ítélkeznünk magunk felett. Felesleges azzal gyötrődnünk, hogy magunkban mindent a helyére tegyünk. Nincsenek szilárd pontok, megbízható kapaszkodók. Nincsenek szent felismerések, gondolatok, érdekek, értékek, amelyek a múló idő keretéül szolgálhatnának.

Ha magunkkal sem tudunk zöld ágra vergődni, micsoda elrugaszkodás kell ahhoz, hogy az emberiség megváltására vállalkozzunk. Hogy kölcsönösen előnyös és ésszerű megoldások kimunkálásán fáradozzunk.

Aki ma őszinte rokonszenvet táplál irántunk, az lehetséges, hogy holnap halálosan megsebez bennünket. Nem mindenki ugyanolyan gondolkodási sémák szerint mérlegel. Mi magunk sem. A pillanat, amikor úgy tűnik, hogy egyetértünk, csak addig tart, amíg tovább nem lépünk.

ÉLETTÖRTÉNET ÉS MEGSZÖVEGEZÉS

Minden pillanatban megváltozhat a látószög, amely egy fiktív teret teremt körénk. A tárgyak, a dolgok, az emberi kapcsolatok, minden elmozdul a helyéről egy kicsit. Az elmozdulás miatt elveszthetjük az imént még biztos kapaszkodókat. A gondolatok elkuszálódhatnak, a belső monológ szövevényessé válik.

Életünk tegnap elkészült mérlegét ma már sutba vághatjuk. Hiábavaló minden igyekvés, rá kell jönnünk, el kell fogadnunk, hogy az élet – és benne a mi személyes történetünk – egyetlen egységként nem tartható számon. Minden egyes helyzet újszerű értelmezést kíván. Vannak persze makacs fogalmak, ismeretek, szempontok, előítéletek, amelyek rányomják bélyegüket felfogásunkra, meseszövésünkre, s ennyiben fiktív valóságban lebegünk, hiszen hol vannak azok a konkrét viszonyok, hol van az az erőtér, amelyben azok a fogalmak, ismeretek, szempontok releváns tartalommal rendelkeztek. Elvben mindenki teljes szabadsággal rendelkezik sorsának megjelenítésére, gondolatainak és érzéseinek a kifejtésére, az élet sokszínűségének érzékeltetésére, az emberi kölcsönhatások és feszültségek személyes élettörténetté sűrítésére.

LÉTÉRTELMEZÉSEK

Az élet eseményeit mindenki valamilyen értelmesnek tűnő cselekménnyé, egy mégoly primitív mondanivalóval rendelkező mesévé igyekszik összegyúrni, megszövegezni.

Ez a mese szólhat arról, hogy az ember miként próbál eleget tenni a krisztusi tanításnak. De szólhat arról is, hogy a termelési viszonyok változásával miként változik az ember természethez és önmagához való viszonya. Ha elmondatjuk az emberekkel élettörténetüket, a cselekményben benne foglaltatik a jelentés. A cselekvés szimbolizálja az életet.

Az emberek általában azzal ámítják magukat, hogy az ő felfogásuk közelebb áll a valósághoz, több igazságot tartalmaz, mint másoké. Ennek a „saját világnak" a felnagyítása is azt a célt szolgálja, hogy erősítsük magunkban fontosságtudatunkat. A nagy elmék és a kis emberek között nincs nagy eltérés ebben a vonatkozásban. Legfeljebb annyi, hogy az előbbiekre, ha már nevük és súlyuk van, azt mondjuk, hogy alkotnak, költenek, az egyszerű emberekre meg hogy álmodoznak, képzelődnek.

Pedig ami a képzelgést és álmodozást illeti, ebben a művészek és bölcselők vezetnek. Ha egy tudós koponya az ember nembeliségének a fejlődéséről és kiteljesedési folyamatáról beszél, az nemcsak normális, hanem megvilágosodás is. Ha azonban egy egyszerű ember azzal próbálja vigasztalni magát, hogy holta után föltámad, a tudós ezt badarságnak, mákonynak nevezi.

A művészek, tudósok, bölcselők néha szereptévesztésbe esnek. Isten helyébe képzelik magukat. Holott a dolguk ma is az, ami az őskori sámánoké. Nekik kell világosan megmagyarázniuk az adott kultúrában, hogy miben látják a dolog lényegét, miért érdemes és kell az adott körülmények között élni. Ez nem sikerül nekik, ha maguk is belevesznek az anyagi és szellemi elemzésbe, bonyolult vagy követhetetlen fejtegetéseik nyomán nem jön létre a „sokféleség egysége", ami sokak számára látni engedi a kozmosz közömbösségét, s vele az emberi élet értelmetlenségét.

Az igazság kibontakozásának, előhívásának azt a célt kell szolgálnia, hogy a föld és a kozmosz teremtéstörténetét elfogadható keretbe ágyazza, amely az anyagi lét fagyos ürességét szépséges valósággá varázsolja. Aki nem ezt teszi, az nincs a helyén. Nem utat mutat, hanem önmagát keresi.

Talán nem véletlen, hogy a világ, a kozmosz görögül valami felékesítettséget is jelent. Vagyis az élet végigharcolásának feltétele, hogy a kozmoszt benépesítsük képzeletvilágunk termékeivel.

Sokszor úgy gondoljuk, hogy a létezés értelme el van rejtve előlünk, amire rá kell jönnünk. Ebben a hitben élnek a művészek is, akik műveikben bukkannak rá a lét lényegére, holott arról van szó, hogy ők is attól az érzéstől és gondolattól menekülnek, amitől minden ember. A zord világ könyörtelenül szembesíti őket életük értelmetlenségével.

Lehet, hogy sokak számára Van Gogh festménye a „fény felragyogása", az igazság megnyilvánulása, ez azonban csak a művészet fénye és igazsága, amelynek éltető hatása kevesek számára is csak szűk pillanatokra korlátozódik. Az alföldi parasztember fejében ugyanez a gondolat motoszkál, miközben odadob a jászolba valamit a jószágnak, és körülnéz a tanyán, amelyre lassan rászáll a téli éjszaka.

Minden új léthelyzet más magyarázatot igényel. Így az élet szüntelenül megkérdőjelezi azokat az értékeket, amelyeket a művészek, vagy mondjuk így: a szellem emberei teremtenek. Az idő múlásával, társadalmi helyzetünk romlásával minden korábbinál bonyolultabb, nyomasztóbb léthelyzetbe kerülünk, amelyek értelmezésére (elfogadására) nincsenek kész receptek.

Ott, ahol az élet súlyos ellentétektől terhelt, ahol az emberek nem képesek saját életük értelemadásának feladatával megküzdeni, sok az öngyilkos és a lelki beteg. Ahol elvékonyodik az éltető szellemi közeg, ott rászakad az ég az emberekre.

A közösségi élet összekötő és éltető kovásza adott társadalmon belül nem egyformán oszlik el. Az utca kövezetén alvó ember számára a szépség és a jó mást jelent, mint a sikeres üzletember számára. A törvények mást jelentenek annak, akit a rendelkezésekkel kifosztanak, és mást annak, aki ezáltal lesz gazdagabb. Az élet értelmét és célszerűségét illetően mind a kettő belső monológokat folytat magában, ezek a belső monológok azonban más-más teremtéstörténetről szólnak.

Azt a szerepet, hogy megmondják, mi az üdvözítő valamennyiünk számára, a szellem emberei sohasem tudták teljes egészében betölteni. Akkor sem, amikor az egyház befolyása erős volt. Ezt tanúsítják a bibliamagyarázatok is.

A PILLANAT GYÚJTÓPONTJÁBAN

Az élet egyes pillanatai hasonlóak a lencse fókuszához, amely egy pontba gyűjti össze a fénysugarakat. Éber tudatállapotban folyamatosan értelmezzük, értékeljük, összegezzük helyzetünket, életünket, önmagunkat. Az értékelés és összegezés mindig az adott pillanat fókuszpontjából történik, amely a lencséhez hasonlóan torzít: nagyít, vagy kicsinyít, bizonyos dolgokat, részleteket kiemel, láthatóbbá tesz, más dolgok, részletek mellékessé, jelentéktelenné válnak. Egyszóval az arányok változnak, a hangsúlyok eltolódnak.

Ezzel a hangsúlyeltolódással, szemléletváltással nemcsak új megvilágításba kerülnek előttünk a dolgok, hanem *jelentős energiát* is mobilizálhatunk. Ahogyan a lencse fókuszpontjában összegyűlt napsugarak képesek lángra lobbantani a gyúlékony anyagot, az életben vannak pillanatok, amelyek bennünket is tűzbe hoznak, nagy tettekre sarkallnak.

Életünk minden pillanata összegezése, sűrítménye élettapasztalatunknak. És mivel mindannyian sok-sok egymásba fonódó élettörténet ötvözetei vagyunk, ahogy génjeinkben őseink génjei kombinálódnak, akképpen lelkületünkben is a múlt folyománya vagyunk, pszichikumunkkal az emberiség történelmére és a bennünket körülvevő anyagi és szellemi kultúrára reflektálunk. A magunkra eszmélés pillanataiban tudatunk felvillant valamit felmenő őseink hagyatékából és a bennünket körülvevő valóságból, hogy aztán minden újra elkuszálódjék.

A SORS ÉRTELMEZÉSE

Egy reggel esetleg rádöbbenünk arra, hogy az élet, ahogyan eddig láttuk, puszta illúzió volt. Azok a védőfalak, amelyekkel körülbástyáztuk magunkat, összeomlottak. Az értékek, amelyekkel áltattuk magunkat, amelyek értelmet adtak törekvéseinknek, szertefoszlottak.

„Hamlet például boldog ifjú herceg volt, életének virágjában, vonzó volt és briliáns elme, anyjának és apjának szemefénye, az udvar szeretett hercege. Hűséges barátok társa, a szépséges Ophélia szerelme: a szó szoros értelmében egy nagyszerű világ középpontjában érezhette magát. Élete már-már az emberi boldogságnak, az emberlét nagyszerűségének szimbólumává vált. Majd hirtelen, egy szempillantás alatt, a harmóniának ez a csillogó vagy talmi építménye összeomlott. És Hamlet a bűn és az árulás, a vérfertőzés és a halál iszonyatos világába zuhant bele. Egy világba, amelyben nincs harmónia, és nincs értelem, nincs szerelem, és nincs illendőség: amelyben a feleségek megmérgezik férjüket, a barátok megölik, a szerelmesek elárulják társaikat. Idegen és ellenséges világban találja magát, amely ellen nem tud védekezni, és amely végül elpusztítja" – írja Hankiss Elemér.[2] Ha nem is ilyen drámai formában, de életünk folyamán ez a történet mindnyájunkkal megesik. Van, akivel többször is.

Valahányszor bajba kerülünk, vagy összecsapnak a hullámok fölöttünk, életünknek mindig döntően fontos állomásához érkezünk. Valójában létezésünk minden pillanata egyaránt fontos, de – elfásultságunk, közönyünk, felszínességünk miatt – rendkívüli esemény kell ahhoz, hogy ez tudatossá váljék bennünk. A baj, a betegség, a fájdalom, a veszteség ráz fel és döbbent rá bennünket végességünkre.

FÉLELEM

A keresztény kultúrában a halál nem a végleges befejeződést, hanem a lét más állapotát, a megújulásra, feltámadásra való várakozást jelenti. Sokak számára ez a keserű önvigasztalódás sem adatik meg. Azok félnek, de legalább nem tétlenkednek. A bölcs ember tevékenysége a halálra való előkészület, mondja Platón. Az életérzésnek ez a halálra irányuló orientálódása fokozza az életerő helyes felhasználását. Enélkül hiányzik az emberből az odaadás elszántsága, amelynek köszönhetően szolgálni, nélkülözni, nagy tetteket véghez vinni és önmagát feláldozni kész.

A halálfélelem elfojtása miatt a modern kor embere szinte mindentől fél. Fél a magánytól, az emberektől, az állatoktól, a sötétségtől, a természettől, a hatalomtól, a közszerepléstől, a döntéstől, a véleménynyilvánítástól, a cselekvéstől. Fél mindentől, amit nem ismer, amivel szemben kiszolgáltatottnak érzi magát.

A félelemkondicionálást illetően azonban igen nagy aránytalanságok figyelhetők meg a valós veszélyt illetően. A családi és társadalmi környezet a személyiséget a maga sajátos látószögén keresztül készíti fel az életre, ami nem mindenben felel meg az egészséges élet követelményeinek, és nem tesz megfelelően védetté, előrelátóvá az életünket fenyegető valós veszélyekkel szemben.

Tele vagyunk félelemmel, de többnyire nem attól, amitől félnünk kellene. A haláloki statisztika tükrében látható, hogy a nevelés bizonyos értelemben vakká tesz bennünket a valós kockázati tényezőkkel szemben. Az a személy, aki a póktól retteg, nem mindig képes felmérni a gyorshajtással járó veszélyt. A dohányzás megannyi félelemforrásnál nagyobb kockázatot jelent az emberek egészségére nézve, mégis fittyet hánynak minden figyelmeztetésre.

A félelem kompenzálásaként kialakult az energikus emberélet eszméje. Ez olyan ősérzések szabad megjelenítését jelenti, mint a kegyetlenség, a feszültség, a veszélykeresés, az erőszakos cselekedet, a bűntett, a győzelem, a diadal, az ellenfél megsemmisítése.

A nyugati kulturális minták szerint ezek az érzések keltik fel az örömet, a boldogság érzését az emberben. Ez az irányultság végsőkig leegyszerűsített, a primitív ember számára is élvezhetővé tett formában ott van az idegfeszítő tévéfilmekben, a piff-puff mozidrámákban, a közutakon való esztelen száguldásban, a zabolátlan viselkedésben.

Ezek az érzések persze ott szunnyadnak minden tettvágytól fűtött egyén lelke mélyén, akinek az élete cselekményszegény. És minthogy a mindennapjaik unalmas egyhangúságát nem zavarják meg izgalmas események, szívesen azonosulnak a tévéfilmek hőseivel.

BŰN ÉS BŰNTUDAT

Életünk folyamatos célokból és azok megvalósítására irányuló cselekvéssorozatból áll. Ez olykor törvényekbe ütközik. Törvénybe ütköző cselekedeteink néha véletlenek, a tájékozatlanság, naivitás, vagy pillanatnyi rövidzárlat következményei, többnyire azonban tudatosak és akaratlagosak. A belső harmónia szempontjából a kérdés nem az, hogy az adott politikai relációban a hivatalos jogalkotás mit tart törvényesnek vagy törvénytelennek. Olyan törvényeket is lehet hozni – és melyik hatalom nem hoz ilyeneket? –, amelyek ellen tiltakozik a lelkiismeretünk (lásd: kommunizmus, rablókapitalizmus), vagy amelyek ellenkeznek szokásainkkal, szükségleteinkkel, következésképp bizonyára megszegjük őket. A gond ott kezdődik, amikor az ember létszükségleteinek, motiváltságának megfelelő törvények megszegésére vállalkozik, azaz saját lelkiismerete ellen cselekszik.

Az ember nem tud mindig tökéletesen viselkedni, dönteni, cselekedni, megszólalni, szerepelni. Nem tud tökéletes lenni. Nem tud a vele szemben megfogalmazódó különböző követelményeknek, igényeknek, elvárásoknak maradéktalanul eleget tenni. Nem képes mindig a tőle telhető legjobbat cselekedni. Így hát sok ember kénytelen bűnös útra térni. Bűnt

követnek el családjuk ellen, önmaguk ellen, egészségük ellen, szomszédaik ellen, a törvény ellen, legfőképpen azonban Isten ellen.

Az üzleti csalás, hamis adóbevallás, vámkihágás, iskolai puskázás, mellébeszélés, elhallgatás, hazudozás nehéz terhét cipelve lelkünkön próbálunk meg a jó útra visszatérni, mások szeretetére és megbecsülésére méltóak lenni.

A modern társadalmakban, amelyekből a közösségi érzés hiányzik, az irigységből és hatalomvágyból fakadó bűnnel való szakítás nem valósítható meg. Napjainkban ez az emberi civilizáció legfőbb mozgatórugója és egyben legsebezhetőbb pontja.

ÉP TEST, ÉP LÉLEK?

Hamvas Béla szerint a lélek nem olyan, mint a test. „Ha valaki csonka lábbal, süketnémán születik, vagy életében nyomorékká lesz, azon emberi hatalom nem tud változtatni – mondja. – A lélek világa más. Mindenki egész lélekkel születik, és ezt az egészséget soha el nem veszítheti."[3]

Jó lenne, ha így lenne. A lelki adottságaink terén azonban talán még nagyobbak a különbségek, mint a testiekben. Vonatkozik ez a csonkaságra, de a lelki defektusokra is. A lélek nagyságában, a jellemben, a szellem teljesítőképességében mutatkozó egyéni különbségek sokkal nagyobbak és szembetűnőbbek, mint a fizikai különbségek.

Nem valószínű, hogy a lélek fogyatékosságaiból mindenki meggyógyulhat. Ha a sérült lelkületű emberek mind jelentkeznének pszichiátriai kezelésre, a panaszok felsorolása ezer esztendő alatt sem érne véget. És nem valószínű az sem, hogy ettől a gonosz lelkek szelíd bárányokká válnának.

NEM NULLÁRÓL INDULUNK

Nem előről, nem nulláról kezdjük az életünket. Mintegy megörököljük azt, amit elődeink tapasztaltak, megtanultak, felhalmoztak előttünk. A világ nem a dolgok halmaza, hanem folyamat, és minden új egyed, szemben elődjével, ebbe a folyamatba nő bele – életének új tartalmával és formájával.

Más kérdés, hogy többnyire hiányzik a személyiség és a társadalom szerves kapcsolódásának a tudatossága. Az individualista életfelfogás miatt nemcsak a közösségi gyökerek hiányoznak, de a múlt és a jövő összefüggései is elmosódnak. A gyökértelenség, a jövővesztés mindig magában hordozza a személyiségvesztés lehetőségét.

A pszichológia a társadalmi beilleszkedéssel kapcsolatban szocializációról beszél. Hamis tartalmú műszó, amely félrevezet bennünket. Azért

kellett létrehozni, kitalálni, hogy az egyén–társadalom dichotómiáját valamiképpen áthidalják vele. Ehhez azonban el kellett fogadni az ember és a világ kettősségét. Ez a szó, illetve ennek használata leplezi le az egyén közösségi meghatározottságainak tényleges meg nem értését.

A szocializációs elmélet szerint a személyiséggé válás a családhoz, a kiscsoportokhoz kötött. A valóságban ennél sokkal többről van szó: nemcsak személyiségünk, de lelkünk egyetlen rezdülése sem érthető meg a társadalmi objektivációk rendszere nélkül, amelynek csak parányi és törékeny reprezentánsa a kiscsoport és a családi környezet.

A család önmagában véve nem alapja semminek, mert maga is a társadalmi együttélési viszonyok intézményes formájaként csak reprezentálja és közvetíti mindannyiunk felé együttélési viszonyaink jellegét, társadalmi meghatározottságaink adott mozgásterét és lehetőségeit.

Vonatkozik ez az iskolára is. A pedagógus a munkájával közvetíti ugyan a társadalmi viszonyok bizonyos objektivációit a gyermek felé, s így befolyásolja annak személyiségfejlődését, de ez – mind „mennyiségét", mind pedig „minőségét" tekintve – jelentéktelen hatás egy-egy ember életében.

AZ ÉLET MINT ABSZTRAKCIÓ

Az Életről beszélünk. Az Élet azonban éppolyan kevéssé konkrét, mint például az érzelem, az emlékezet, vagy a gondolat. Éppen olyan üres absztrakció, mert csupán fogalmilag létezik, a valóságban azonban használhatatlan a maga mindenkori konkrét (ontológiai) tartalma nélkül, anélkül, hogy tudnánk, kinek az életéről, emlékezéséről, érzelmeiről, s ezek miféle formájáról, alakjáról beszélünk.

Épp ilyen felszínes és sematikus szokott lenni a munka és a nyelv szerepének a megítélése is. Többnyire azt halljuk, hogy „az ember életében alapvetően fontos a munka". Ez a megállapítás azonban közhely marad mindaddig, amíg a munkát a boldogulás eszközeként értelmezzük, ami sikerrel és sikertelenséggel járhat, öröm és fáradság forrása, a szociális felemelkedés alapja. Ebben az értelmezésben a hangsúly a munka külsődleges jellegén van. Nem ismerjük fel, hogy a munkatevékenység tárgyi tartalmán van a lényeg: hogy a munka a társadalmi lét alapvető üzenetét hordozza, ennélfogva a személyes élet szempontjából sorsformáló ereje, szerepe van.

Ugyanez a helyzet a nyelvvel is, amennyiben azt csupán „kommunikációs eszköznek" tekintjük. Ebben a redukcióban az a tévedés, hogy a nyelv nemcsak közvetítő eszköz, hanem a nyelvben magában rögzített a kultúra, mi több, a nyelv által határozott meg az „én". A nyelv tartalmi, objektivációs jellege lelki szempontból lényegesebb, mint az általa való kommunikációs lehetőség.

A VILÁG KÖZEPE

Ha egy jelenséget, akár csak egyetlen ponton is, jól megfigyelünk és elemezni kezdjük, ismereteink mélyülésével és bővülésével ez a jelenség tartalmában és mélységében – a világ alapvető egysége és összefüggése révén – akár a világmindenség központi kérdéseként is értelmezhető. A világ mindenfelé ható értékei és összefüggései révén mindegy, hogy hol, milyen pontból, s milyen szálon kezdjük a szálat felfejteni. Bárhonnan is indulunk el, a dolgok mélyebben való látásának és mind komplexebb megragadásának az igénye végül a lét alapproblémáiig vezet el bennünket.

Minden összefügg mindennel, ezért a világ közepe mindig ott van, ahol mi vagyunk, és mindig az jelenti az archimedesi pontot, ami éppen foglalkoztat bennünket.

A MINDENSÉG SZÖVETANYAGA

Cselekvő magatartásunkkal mindig változást, valóságos hullámverést váltunk ki az emberi viszonyokban, még ha ezt a folyamatot nem is látjuk át, és változások ok-okozati láncolatait nem is tudjuk nyomon követni.

A cselekvő magatartásnak van azonban egy belső, lelki hullámverése is. Élettel telítődik általa mindaz a hatás, ami bennünket ér mások részéről. Magyarán szólva: életté bontjuk le a személyi viszonyok változásait. Az, amit mi a mindennapi szóhasználattal életnek nevezünk, valójában személyi viszonyainknak a változásai: a sokszor felismerhetetlenül bonyolult viszonyok szövedékének a megélése. Életünknek ezt a szövetanyagát próbáljuk meg szabni, varrni.

Amennyiben élni akarunk, szeretnénk vágyaink, szükségleteink, elképzeléseink szerint alakítani a világot, ezeken a viszonyokon kell változtatnunk. Ettől az akarattól lesz személyes a sorsunk, ettől válunk részesévé a nagybetűs Életnek, az emberiség történelmi drámájának. Ennélfogva, tudatában vagyunk ennek vagy sem, esendő emberi mivoltunk, sokszor hányatatott sorsunk ellenére sem vagyunk „idegenek" ebben a világban, hanem szerves részei vagyunk annak.

Maga a puszta létezésünk is valamilyen akaratmegnyilvánulást jelent, nyilván számos más akaratmegnyilvánulással szemben, vagy azokat keresztezve. Így létezésünk eleve különféle befolyástól terhes, valamilyen (idegen akaratok) hatása alatt levőnek éljük meg, amellyel szemben küzdenünk kell. A társadalmi élet szüntelen hullámverése érvényesül ebben a küzdelemben, és az ellentmondások jellege, a történések iránya szabja meg az életünket. Az, amit mi világként látunk magunk körül, s amit életként érzünk áramolni magunkban, az az egyetemes emberi lét folyto-

nosságának gazdag formai változékonysága (formagazdagsága) és lelki (pszichés) élménymegnyilvánulása. A két dolog voltaképpen egyazon valaminek a különböző megnyilvánulása.

Könnyen lehetséges, hogy a világmindenség változásait, a dolgok alakulását nem a determinizmus, nem a természet törvényei alakítják, nem a rideg számok, hanem – ahogyan Teirdal mondja – a „finom változásokat szövő lélek". Tegyük fel, hogy így van. De ebben az esetben felmerül a kérdés: mit érez ez a „finom változásokat szövő lélek"? Vélhetően éhséget, szomjat, szükségleteket, vagyis az anyagi világ és emberi viszonyok termelte valóságot jeleníti meg.

A DÖNTÉS

Minden döntés vagy hasonló, vagy ellentétes eszmék, értékek és elvek (interiorizált) harca, s minden döntés egyben a köztük történő választás is, s ekként az általuk képviselt objektív viszonyokra való visszahatás is. Nagy kérdés, hogy hozzunk jó döntéseket? Miről ismerhetjük fel a lehetséges (a mindenkor lehetséges) legjobb történeti alternatívát? Létezik-e valamilyen útjelző számunkra, hogyan és miként dönteni naponta, ha kell, százszor? Képesek vagyunk-e rá, hogy döntéseinkkel mintegy kikövezzük boldogulásunk útját?

A legtöbb ember nem azért mond csődöt az élet művészetében, mert eredendően rossz, vagy mert annyira akaratgyenge, hogy eleve képtelen a jobb életre: azért vallanak kudarcot, mert nem ébrednek rá, hogy választúthoz érkeztek és dönteniük kell. Nem tudatosul bennük, hogy mikor kérdez tőlük az élet valamit, és hogy mikor van még módjuk többféle választ adni. Azután, ha ráléptek a rossz útra, minden lépéssel egyre nehezebb nekik bevallani, hogy bizony a rossz úton járnak, gyakran csak azért, mert azt kellene beismerni, hogy vissza kell menni oda, ahol az irányt elvétették, és tudomásul kell venni, hogy időt és energiát pocsékoltak el – írja Fromm *Az emberi szív* c. munkájában.[4]

Racionális világunk arra tanít bennünket, hogy mindig ésszerű döntést kell hozni. De lehet-e mindent az ésszerűség mértékével mérni? Úgy tűnik, hogy az eredményes életvitelhez, az emberi teljességhez, az emberi boldogsághoz az ész egymaga nem elegendő. Úgy tűnik, hogy az ember a racionális gondolkodásnál szabadabb és tágabb ítélőképességgel rendelkezik. Az hogy ki tetszik nekünk, miért érzünk vonzalmat valaki iránt, vagy fordítva, hogy honnan bennünk valakivel szemben az ellenérzés, a fenntartás, túlmutat a racionalitás határán. Nem biztos, hogy bölcs dolog ezeket a jelzéseket, vagy ahogyan mondani szoktuk, lelkiismeretünk hangját figyelmen kívül hagyni.

Az ésszerűség határainak tudomásul vétele nem azt jelenti, hogy ajtót nyitunk a balgaságnak, fogékonnyá válunk a töménytelen butaság iránt, hanem azt, hogy az élet nem foglalható logikus fogalmakba. A költészet például néha többet próbál megragadni belőlünk, mint amire a logikus felfogásunk képes.[5]

A JÓ ÉS A ROSSZ

Jungtól származik a gondolat, hogy ha valaki rosszul érzi magát a világban, szembefordul vele, és nem alkalmazkodik, az nem feltétlenül neurotikus szimptóma, hanem gyakran éppen a lelki és erkölcsi egészség jele.

Az élet folyamatos küzdelem. Minden ellenségeskedés valamely cél elérését hátráltató akadályok leküzdésén alapszik. Mindig a jó és a rossz csap össze. A gond csak az, hogy igen váltakozó annak a társadalmi megítélése, hogy kik a jók, és kik a rosszak.

Az életküzdelem, melyet az emberek gyakran Sorsként fognak fel, beágyazódik a közösség küzdelmébe. Ennélfogva az egyéni élet értelme, ha úgy tetszik, végső soron valamilyen kulturális feladat teljesítéséhez kötődik. Ha ez a feladat hiányzik, vagy nem eléggé körvonalazott, ha sorsát és boldogulását illetően mindenki magára van hagyva, az a társadalom patológiás helyzetére utal.

Az egyén csak közösségi keretekben, másokkal együtt képes megküzdeni a nyilvános bajokkal. Ezeknek a bajoknak a megnevezésében és elítélésében koronként, társadalmanként más és más a szóvivő: egyszer az egyház, máskor a magukra eszmélő népek, társadalmi osztályok, királyok, császárok, értelmiségiek, pártok, hadvezérek.

A bajoknak rendszerint belső gyengeség az oka, ellene azonban úgy lehet hatékonyan küzdeni, ha a bajt valamilyen formában külső ellenségre lehet kivetíteni, ha a boldogulás érdekében külső ellenállást kell leküzdeni. Így aztán a bajokat, amelyek miatt valamely közösségnek, népeknek, kisebbségeknek, társadalmi osztályoknak szenvedniük kell, általában más embercsoportok szolgáltatják. „Az életküzdelem így – ahogyan Huizinga írja – mint nyilvános kötelesség, embernek ember elleni küzdelmévé válik."[6] A hatalomért és a jólétért folyó küzdelemben a riválisok, a versenytársak ellenséggé válnak, akik gonoszként jelennek meg a köztudatban.

Az ember igazságérzete gyakran tiltakozik különböző dolgok ellen. A gazdasági és politikai elnyomás áldozatai részéről a küzdelmet jogosabbnak tartjuk azokénál, akik kiváltságos helyzetüket kívánják megőrizni. Sikamlós út ez. Ilyenformán a mindenkori nincstelen emberek szemében könnyen lehet ellenséget csinálni azokból, akik jobb helyzetben vannak.

De épp ilyen könnyedséggel lehet egyik népet szembe állítani a másikkal, valamely embercsoportot szembe állítani más élettani tulajdonságok hordozóival. Legfőképpen pedig ellenséget lehet csinálni mindazokból, akik a hatalmi terjeszkedés útjában állnak.

Ilyen esetben a leküzdés, elűzés, kisajátítás és kiirtás útjában nem állnak erkölcsi akadályok, a közösség szentesíti a célokat, és felold az egyéni felelősség alól.

EGYÉN ÉS KÖZÖSSÉG

Van-e lehetőség a kollektivizmus és individualizmus ellentétének a megszüntetésére? „Mindenkinek csak egyetlen megbízatása van, hogy önmagára találjon." – írja Hermann Hesse.[7] „Nem az a dolgunk, hogy kitaláljuk magunknak a sorsot, hanem az, hogy megtaláljuk a sajátunkat, s azt teljességgel és töretlenül éljük végig. Minden más csak fél megoldás, megfutamodás, visszamenekülés a tömeg eszményeihez, alkalmazkodás és rettegés a saját lelkünktől."

De hát mi a „saját sors"? Mikor, miben találhat az ember „önmagára"? És mi az, hogy önmaga? Hol, miben rejlik ez az azonosság? Nagy szavak, amelyekkel megpróbálunk rendet vinni a velünk megeső dolgok ésszerűtlen eseménysorozatába.

Miután a vallásos világrend kicsúszott az emberek lába alól, a naiv bibliai történetek már nem nyújtanak sem kellő vigaszt, sem kellő eligazítást korunk embere számára, az ezoterikus pszichológia próbálja átvenni a vallás helyét. Az ezoterikus pszichológia azt állítja, hogy az életnek igenis van végső célja és értelme, mégpedig a Szellem beteljesülése. Isten köszönt újra ránk, csak más mesevilágban. Nem olyan szigorral, nem olyan szűkre szabva evilági mozgásterünket, hanem a jó mellett megengedve a rosszat is, az erkölcsös mellett a bűnt is, közösség helyett önmagunkat téve meg a dolgok mércéjévé.

Csakhogy az ember nem lóg kinn az űrben, s „nem mint léha néző váltott jegyet a földi komédiára. Sorsközösségben állunk, azokból nézünk és azoknak nézünk, azokból és azoknak cselekszünk" – írja Németh László.[8] Életünkből másoknak lesz élet, munkánkból másoknak lesz kenyér, gondolataink mások számára hoznak békét vagy békétlenséget. Nem tudunk magunkban és magunknak élni, magunknak látni, gondolkodni, cselekedni. – „Amit gondolok és cselekszem, az népem gondolata és cselekedete is." (Németh) Akkor is, ha magunkra hagyottnak érezzük magunkat, csak magunkkal törődünk, a magunk életérzéseibe veszünk, sorsközösségünk szólal meg bennünk: magányunk a kölcsönösség zavara a közösség részéről, önzésünk a sorsközösségünk bomlásterméke.

Az a sorsközösség, amely olyannyira magára hagyja tagjait, hogy azok úgy érzik, hogy kinn az űrben egy szál magukban lebegnek, mindentől és mindenkitől magukra hagyottan, sérültek, meghasonlottak. Betegek. Az, amit mi egyéni szerencsétlenségként élünk meg, mindig egész népek, társadalmak betegségtünetei. Ebből a szempontból az öngyilkosság csalhatatlan kórjóslat. Ott, ahol az emberek kezet emelnek magukra, ahol a reménytelenség önpusztítássá fajul, biztos jele annak, hogy a közösségben eszmei zűrzavar van, az életnek értelmet adó sorsgyűrű, a léleknek támaszt nyújtó háló foszladozik, szakad.

HÁNY ÉNÜNK VAN?

Egyes meglátások szerint tulajdonképpen nem is egy „énünk" van, hanem több. Többféle ember lakozik bennünk, ki-ki kénye-kedve szerint változatja személyiségét. Azt gondoljuk, hogy egyszer ilyennek, máskor másmilyennek látjuk a világot, holott lehetséges, hogy mi magunk vagyunk mások: egyszer ilyenek, másszor amolyanok: derűsek, vidámak, sikeresek, boldogok, másszor aggódóak, borúlátóak, szomorúak.

A világ változásai tükröződnének vissza hangulatainkban, vagy a mi hangulatunk változtatja, formálja képünkre a világot? Köznapi gondolkodásunk inkább az előbbi feltevést tartja elfogadhatóbbnak: ha valamilyen bosszúság ér bennünket, szomorúvá válunk, a rossz hír kedvünket szegi, letaglóz. Logikusnak látszik, hogy ha a valóság megváltozik körülöttünk, ezt a változást érzékeljük, megéljük, megítéljük, amelynek következtében jó kedvre derülünk, vagy kiborulunk, esetleg tovább unatkozunk.

Lehetséges, hogy hangulatváltozásaink nem is annyira a környezeti változásoktól függnek, mint amennyire a hormonok működésétől, az agyban lejátszódó kémiai folyamatoktól. Egyesek tudni vélik, hogy a többféle kémiai állapotnak különböző agyi működések felelnek meg, más szóval a bennünk rejlő többféle személyiséghez különböző idegtevékenységek, agyhullámok társulnak. A bennünk rejlő több személyiség – többféle kémiai állapot.

Vannak, akik hajlamosak többféle bennünk elkülönült személyiségről beszélni, amennyiben az agyat afféle állapotfüggő információs rendszernek tekintik. Durva példával szemléltetve: attól függően, hogy részegek vagy józanok vagyunk, nemcsak hogy különböző személyiségeket mutatunk, hanem a két eltérő állapotban különböző információbankkal, más-más memóriával rendelkezünk. Ezért van az, hogy józan fejjel nem emlékszünk mindarra, amit ittas állapotban tettünk vagy összehordtunk. Amint azonban újból lerészegedünk, ott folytatjuk a dolgokat, ahol ko-

rábban abbahagytuk. Lehetséges, hogy ez az alkoholfogyasztás tulajdonképpeni oka: másként érezni magunkat a világban, másként cselekedni és gondolkodni. Végső soron: más személyiséggé válni.

Nem kell feltétlenül alkohol, drog, gyógyszer, nikotin ahhoz, hogy az agyi kémiai folyamatok megváltozzanak. Érzelmi állapotunk – és ezzel együtt az agy kémiája – ezernyi más okból kifolyólag is megváltozhat. És ha megváltozik, érzelmi állapotunknak megfelelően különböző információbank áll agyunk rendelkezésére: más dolgokra emlékezünk vagy ugyanazon dolgokra másképpen, más összefüggésben.

Önazonosságunk valójában roppant összetett és bonyolult folyamatot takar. Életünk során szüntelenül átmeneti állapotban vagyunk. Mindegy minek nevezzük ezeket az állapotokat, hangulatnak, idegállapotnak, személyiségünk variációjának, nem tudjuk, hogy azok miként folynak egymásba, s mikor, mitől különülnek el egymástól?

A tudomány mai álláspontja szerint nehéz lenne megmondani, hogy mennyiben lehet bennünk elkülönült személyiségekről, egymástól különböző információs rendszerekről beszélni? Lehetséges, hogy ennek megítélése nem is annyira a tudományon múlik, mint inkább a társadalmi életen: azon a vonatkoztatási rendszeren, amely megszabja, hogy a személyiség megnyilvánulásainknak milyen teret enged.

Úgy tűnik, hogy a társadalom a különböző helyzeteket és szerepeket illetően általában választásra kényszerít bennünket. A pályaválasztással, párválasztással, munkavállalással, lakóhely megválasztásával nagyjából adva van az a mozgástér, amely meghatározza, hogy személyiségünk mely vonatkozásaival tudunk élni, jelen lenni, boldogulni, hogy milyenek lehetünk, miként viselkedhetünk, kivel, hogyan találkozhatunk, miről beszélgethetünk. Ehhez az egyfajta állapothoz kötődő információbankkal rendelkezünk, e szerint emlékezünk, gondolkodunk, érzünk.

Arra vonatkozóan, hogy a társadalom milyen mereven beszabályozza az emberek életét, tudatát, mozgásterét, életérzését, mi sem érzékeltetheti jobban, annál a pszichoterápiás tapasztalatnál, hogy amint a család valamely tagjának helyzetén megpróbál a terapeuta változtatni, az mindig ellenállást vált ki a család többi tagjai részéről. Ha sikerül talpraállítani a családból valakit, azzal gyakran egy másik alól rúgjuk ki a kisszéket, hiszen abba az alkuba szólunk bele, amely a családot úgy-ahogy összetartotta addig.

A társadalmi játszmák ennél százszorta bonyolultabbak. Az egy személyiségnél való megállapodást nemcsak a külső ellenállás kényszeríti ki belőlünk, hanem a belső gátlások, fékek, néha az alkalmatlanság is. Az első életévekben szerzett tapasztalatok (kondicionálás) nyomán később nyitottabbak vagy zárkózottabbak, félénkebbek, vagy bátrabbak

leszünk, de ez nem program, nem a sors beteljesülése rajtunk, hanem csupán egy a sokféle lehetőség közül.

Azok, akiket a szülők mindentől óvnak, később erős bizonytalanságot éreznek magukban minden új szituációban. Mások viszont, akik keresik az izgalmakat, szívesen teszik ki próbának magukat, többféle szerephelyzetet kipróbálnak. Vannak, akik egy síkon, vannak, akik több síkon szeretnék felfedezni a világot. Vannak, akik lehorgonyoznak egy érték- és normarendszernél, világnézetnél, osztályszemléletnél, míg mások Szentírás helyett viszonylagos érvényűnek tekintik ezeket.

A mobilitás, a költözés, munkahelycsere, válás, de talán még a veszekedés is, lényegében véve mind abból az igényből származik, hogy lehetővé váljon egy másik, bennünk rejlő személyiség előtérbe kerülése. Mondhatnánk úgy is, hogy személyiségcserére törekszünk, ami egyet jelent a világ felfedezési kísérletével.

A megváltozott tudatállapothoz, a világ felfedezéséhez persze nem szükséges feltétlenül költözni, partnert cserélni, veszekedni. Elég ehhez beállítódásunkon változtatni, az eszméket, a fejünkben levő gondolatok érvényét felülvizsgálni. Ennek eredményeként persze végül mégis szembekerülhetünk a környezet ellenállásával, beállítódásával, velünk szemben támasztott elvárásaikkal. Támadások célpontjává válhatunk, hiszen az új látásmód másokat is elbizonytalanít, ami szorongást és ellenállást vált ki. Az újdonság élményére, a világ felderítésére, személyiségünk más aspektusainak a megjelenítésére a merev (külső és belső) korlátok („törzsi játékszabályok" és egyéni gátlások) miatt legtöbbször csak alkohollal vagy drogokkal lehet szert tenni.

Minden ember más-más környezeti és társadalmi valóságban él, következésképp más-más (kellene legyen) a világ is számára. Az érzékelt világegyetem számossága ellenére mégis meglehetősen egysíkú az emberek látásmódja. Ennek nyilvánvalóan az a magyarázata, hogy az emberek azt szeretnék, hogy a világot mások is olyannak lássák, olyannak fogják fel, amilyennek azt ők látják a maguk környezeti és társadalmi valóságából.

KVANTUMPSZICHOLÓGIA

Nincsen olyan világ, olyan valóság, amely nem valakinek a valóságlátása. Más szóval ez azt jelenti, hogy mi teremtjük meg a valóságot, elvileg annyifélét, ahány ember él a világon.

A modern kvantumfizika[9] arra figyelmeztet bennünket, hogy az észlelés teremti meg és formálja a világot. Pszichológiai vonatkozásban ez azt jelenti, hogy nincs lényegi énünk, hanem több valószínű énünk

van, amelyek magát a valóságot is különbözőképpen látják és láttatják. Pontosabban nem látják vagy nem láttatják, hanem különböző valóságot teremtenek számunkra. Nincs lényegi, állandó lelkünk. Az, amit mi állandónak érzünk, az élethelyzet állandósága, amely a létezés egyik lehetséges formájába préseli elménket és érzéseinket.

A kvantumpszichológiai következtetés még merészebb: Az „uralkodó én", amiről tudomásunk van, amivel azonosnak tartjuk magunkat, semmivel sem valósabb, igazabb, mint a rejtett éneink, amelyek azonnal felbukkannak, amint megváltoznak a körülményeink, mondjuk idegen országba költözünk, új ismeretséget kötünk, megbetegszünk vagy valami más szokatlan, nem mindennapi dolog történik velünk. De néha az is elég, ha megiszunk valamit. Alternatív énjeink megjelenhetnek álmainkban is, amelyek alternatív világokat hoznak létre. Ezek az alternatív világok semmivel sem illuzórikusabbak, valótlanabbak, mint az a világ, amit afféle lelki kövületként nap-nap után megélünk. Gondoljunk csak arra, hol van az a világ, amelyben boszorkányokban hittek az emberek és máglyán égették el őket? Mennyivel valósabb az a világ, amelyet a hívő lélek angyalokkal népesít be, mint az álmainkban megnyilvánuló világok bármelyike?

Megtehetjük persze, hogy a többi ént, a többi világot, amely olykor felvillan elménkben, virtuális énnek, virtuális világnak nevezzük. De vajon nem virtuális e maga az a világ is, amelyben élünk. Nem meséket szőnek-e, ábrándképeket, vágyálmokat kergetnek, nem hiszékenységük áldozatai mindig is az emberek?

JEGYZETEK

[1] Benedek István: A tudás útja. 11. o.
[2] Hankiss Elemér: Az emberi kaland. Helikon Kiadó, 1997., Budapest.
[3] Hamvas Béla: Az öt géniusz. A bor filozófiája. Életünk könyvek. 123. o.
[4] Erich Fromm: Az emberi szív. Háttér kiadó, Bp., 1966. 155–159. o.
[5] Johan Hutzinga: A holnap árnyékában. Windsor Kiadó, Budapest, 1996., 87. o.
[6] Hutzinga, i. m. 96. o.
[7] Hermann Hesse: Demian. Tercium Kiadó, 1994., 147–148. o.
[8] Németh László: Sorskérdések, Budapest, 1989., 335. oldal
[9] Robert Anton Wilson: Kvantumpszichológia. Mandala-Véda Könyvkiadó, Budakeszi, 2002.